

Somos Júlia¹

SZINTAGMATIKUS KAPCSOLATOK A MENTÁLIS LEXIKONBAN – EGY ANYANYELVŰEKKEL ÉS MAGYARUL TANULÓ FELNŐTTEKKEL VÉGZETT SZÓASSZOCIÁCIÓS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Abstract

The aim of this paper is to explore native and non-native Hungarian speakers' mental lexicon using a word association test. The article presents the results of a survey conducted among Hungarian native speakers and foreign students of Hungarian. The article addresses the main questions related to the relationships of the mental lexicon and discusses the differences between the quality and quantity of syntagmatic relationships in native speakers' and non-native speakers' mental lexicon. The survey presents the syntactic definiteness of learners' vocabulary, so the results of the survey might be useful for teaching not only vocabulary, but also syntactic rules of Hungarian language.

Keywords: *applied linguistics, mental lexicon, word-associations, syntagmatic relationships, vocabulary, teaching Hungarian as a Foreign Language*

Kulcsszavak: *alkalmazott nyelvészet, mentális lexikon, szóasszociáció, szintagmatikus kapcsolatok, szókincs, magyar mint idegen nyelv tanítás*

1. Bevezetés

A mentális lexikon felépítésével, szerveződésével és működésével számos magyar kutatás foglalkozik, melyek középpontjában főként anyanyelvi beszélők, gyermekek vagy felnőttek állnak (Gósy 1998; 2005, Lengyel 2008, Kovács 2013). A kétnyelvű személyekkel végzett szóasszociációs vizsgálatok magyar viszonylatban is meghatározóak (Navracsics 2007). A nyelvtanulókkal végzett mentálislexikon-vizsgálatok száma még igen kevés. Az utóbbi években a magyar mint idegen nyelv tanítását középpontba állítva születtek kutatások a memóriarendszerek működésével kapcsolatban (Kajdi 2014), illetve a mentális lexikon kapcsolatainak feltérképezése céljából (Marthy 2010, Nádor

¹ Somos Júlia magyar mint idegen nyelv tanár, doktorandusz hallgató, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program; juli.somos@gmail.com

2013). A magyar nyelvet tanuló külföldiekkel végzett szóasszociációs vizsgálatok segítségével a kutató bepillantást nyerhet a nyelvtanuló mentális lexikonának felépítésébe, az agyi kapcsolatok természetébe, ez nagymértékben segíti a tanulási folyamat megértését, illetve a szókincs és a mondattani struktúrák tanítását is.

1.1. A mentális lexikon

A mentális lexikkal kapcsolatos tudásunk még nem megfelelő mélységű, fogalma nincs kellően tisztázva. Egyesek véleménye szerint egy agyi szótárról van szó, mások nem értnek egyet a mentális lexikon szótár-jellegével, mivel különböző elveket követ működésük (Aitchinson 1987, idézi Gósy 2005). A lexikon elnevezés statikusságra utal, ám a mentális lexikon összetétele, szerkezete dinamikus, folyamatosan változik (Aitchinson 2003). A mentális lexikon felépítésére és működésére különböző analógiákat neveztek meg: Aitchinson a londoni metróvonalak térképéhez, Platón madárkalitkához, Ciceró kincsesládájához, Kant könyvtárhoz hasonlítja (Gósy 2005). Minden analógia arra vezethető vissza, hogy az emberi agy az összes ismert szót tárolja, tartalma folyamatosan változik, bővül, átalakul. A metrókép-hasonlat arra is utal, hogy a mentális lexikon különböző csomópontjai egymással összeköttetésben vannak.

Számos pszicholingvisztikai kutatás foglalkozik a tárolás kérdésével. A fogalmak rendszerezési módjának magyarázatára többféle elmélet született, melyek közül a legelfogadottabb a háló- vagy pókhálóelmélet. A modell hálóként ábrázolja a mentális lexikont, amelyben az egyes elemek kapcsolatokat létesítenek egymással, de egy egységnek több másik egységgel is lehet kapcsolata. Azok az egységek, amelyek közvetlenül nem kapcsolódnak egymáshoz, más egységeken keresztül szintén érintkezhetnek (Gósy 2005). Kovács László szerint a modell nem ad számot a kapcsolatok minősége és erőssége tekintetében, hiszen vannak „preferált” kapcsolatok, s az egyes kapcsolatok iránya, súlyozása kiemelkedően fontos. A hálózatelmélet hívei a mentális lexikon elemeinek kapcsolatait gráfokkal ábrázolják, amelyek matematikai képletekkel írják le a kapcsolatok erősségét, irányát (Kovács 2013).

A szóasszociáció mint vizsgálati módszer alkalmas a mentális lexikon elemei közötti kapcsolatok feltárására. A vizsgálat során a kísérleti személyeknek különböző hívószavakra kell szóban vagy írásban reagálniuk. A szabad asszociáció során lehet meghatározott számú szót kérni, illetve meghatározott ideig tartó, korlátlan mennyiségű asszociációt várni a kísérleti személyektől (Gósy 2005). A szóasszociációs teszt a grammatikai–szemantikai kapcsolatokat, a szóasszociációs norma a hívószavakra adott válaszok gyakoriságát, míg a szóasszociációs teaurusz a szemantikai hálót tárja fel (Lengyel 2009).

A mentális lexikon egyes lexikai egységei között háromféle típusú kapcsolatot feltételezhetünk. A grammatikai–szemantikai kapcsolatok megismerése során vizsgálható, hogy két egység között paradigmikus vagy szintagmatikus viszony van. A paradigmikus kapcsolatok alapja a felcserélhetőség (szinonímia, antonímia, meronímia). A szintagmatikus kapcsolat a nyelv lineáris voltát modellálja: ilyenek például

a főnév-melléknév, a melléknév-főnév, az ige-határozószó kapcsolatok (Gósy 2005). A harmadik típusú kapcsolat a két egység közötti asszociatív viszony, amely nem nyelvi, hanem véletlenszerű kapcsolat (Navracsics 2007). Navracsics a kétnyelvű mentális lexikont vizsgálva paradigmaticus kapcsolatoknak tekinti a következőket: hiponim és hiperonim kifejezések, szinonim/antonim kapcsolatok, meronímia, lexikai ekvivalens. Szintagmatikus kapcsolatoknak azokat a hívószóra adott válaszokat tekinti, amelyek a hívószóval alárendelő vagy predikatív szintagmát alkotnak, például a jelzős, a határozói, a tárgyi és predikatív szerkezeteket (Navracsics 2007). Problematikus, hogy egyes válaszok úgynevezett „egyéb” kategóriába kerültek, mivel pszichológiailag magyarázhatók (*aludni – jó*), viszont megítélésem szerint szintagmatikus kapcsolatként is értelmezhetők.

Elfogadott tény, hogy a mentális lexikon elemei között létesülő kapcsolatok alapja a szemantika. Kísérletek bizonyítják, hogy a leggyakoribb, legszorosabb kapcsolatok anyanyelvi beszélők és kétnyelvű felnőttek esetén is a paradigmaticus kapcsolatok (Gósy 2005, Navracsics 2007). A gyermekek esetében körülbelül hét éves korig a szintagmatikus kapcsolatok dominálnak (Meara 1983), később a paradigmaticus válaszok kerülnek előtérbe (Gósy 2005).

1.2. A kétnyelvű mentális lexikon

Mind a tudományos, mind a laikus vélemények megoszlanak arról, kit tekinthetünk kétnyelvűnek. Jelen kutatás Grosjean holisztikus, funkció szerinti definícióját tekinti érvényesnek, amely szerint a kétnyelvű személy mindennapi életében használja mind a két nyelvét, s képes variálni nyelvhasználatát a helyzet, a beszédpartner és a téma függvényében (Grosjean 1989, idézi Navracsics 2007, Lengyel 1997). A kutatásban részt vevők egyik csoportját olyan magyarul tanuló külföldi felnőttek alkotják, akik Magyarországon élnek. Többen dolgoznak, mások tanulnak. Mind a két nyelvet használják különböző szituációkban, ám nyelvtudásuk szintje különböző.

A kétnyelvű mentális lexikon kialakulása és működése tekintetében többféle elképzelés létezik. A kétnyelvűek gondolkodás és beszéd közben nem tudják kikapcsolni másik nyelvüket, tehát a mentális lexikonban lévő egységek különböző kapcsolatai átnyúlhatnak a nyelvek határain. Mivel jelentős különbség van a nyelvsajátítás ideje és módja, a nyelvtudás foka, a beszélt nyelvek struktúrája, a nyelvi input milyensége tekintetében, ezért ezeket a faktorokat a szóasszociációs vizsgálatok során feltétlenül figyelembe kell venni.

A szóasszociációs vizsgálatok szerint a felnőtt kétnyelvűek mentális lexikonában a paradigmaticus kapcsolatok dominálnak, ám a szintagmatikus-típusú válaszok aránya sem elhanyagolható. A később kétnyelvűvé válók esetében dominánsabbak a szintagmatikus kapcsolatok, s ezek általában egy nyelven jelennek meg, míg a paradigmaticus válaszok során nagyobb százalékban történik a másik nyelvből való lehívás. Ebből következik, hogy a korai és kései kétnyelvűek esetében eltérő tárolást feltételezhetünk (Navracsics 2007).

1.3. A szintagmák

A szintagma legalább két lexéma és/vagy mondatrész grammatikai kapcsolatából származó nyelvi egység, amely nyelvi eszközök segítségével kifejezi a kapcsolódó elemek viszonyát. Nem tekintjük szintagmának a morfológiai típusú szerkezeteket (például a névutós névszókat: *(az asztal alatt)*, az állandósult szókapcsolatokat (*kútba esett*), illetve az összetett szavakat (*gyorsvonat*) (Keszler 2000). A mentális lexikonban megfigyelhető kapcsolatok szempontjából azonban ezeket is szintagmatikus viszonyként értelmezhetjük, hiszen a nyelv lineáris voltát modellálják. A szintagmákat, a különböző frazeológiai egységeket, kollokációkat és az összetett szavakat a kutatás során szintagmatikus viszonyként értelmezem.

A szintagmák kapcsolódó tagjai között meglévő grammatikai, szemantikai és szófa-
ji-alaki egyezések alapján alárendelést (*gyorsan fut*) és mellérendelést (*szép és jó*) lehet megkülönböztetni. Az alárendelő szintagmák osztályozhatók az alaptag szófaja szerint, ez alapján lehet igei (*levest főz*), igenévi (*ebédet csinálni*), főnévi (*három lány*), melléknévi (*nagyon szép*), névmási (*valahányadik az osztályban*) vagy határozószói (*közel a kerthez*) (Keszler: 2000).

A szintagmában az alaptag határozza meg a szintaktikai viszonyt, a vonzatstruktúrát. A szintagmákat vizsgálva kitüntetett helyzetben vannak a közvetlenül az ige előtti és az ige utáni pozíciók. Semleges mondatban közvetlenül az ige előtt olyan igevonatok találhatók, amelyek egy szemantikai egységet képeznek az igével, módosítják, pontosítják a jelentését. Az igekötőn mint leggyakoribb igemódosítón kívül ide sorolhatjuk a névelő nélküli tárgyakat (***könyvet olvas***), névelő nélküli határozókat (***óvodába jár***), melléknévi állapothatározókat (***szépnek tartják***), névelő nélküli eredményhatározókat (***boldoggá tesz***), az *akar* + főnévi igenév konstrukciót (***sétálni akar***). Közvetlenül az ige után jelennek meg a határozott névelős tárgyak (*írja a házi feladatot*) (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998). Ezek azok az esetek, amelyek a magyar mint idegen nyelv tanítása során gyakran előfordulnak (Szili 2005).

A magyar mint idegen nyelv tanítása során célszerű a különböző mondatrészi szerepeket betöltő grammatikai jelenségek tanításakor a szórendi helyet is megmutatni és gyakoroltatni (Szili 2005). A szóasszociációs vizsgálatban megjelenő szintagmatikus kapcsolatok tanulságul szolgálhatnak a magyart idegen nyelvként tanítók számára is. A szóasszociációs vizsgálatok idegennyelv-oktatásban történő felhasználása célszerű lenne, hiszen a szavak nem önállóan, hanem nagyobb egységként, egy lexikai hálózat részeként lennének taníthatók (Vasiljevic 2008, idézi Kovács 2009).

2. A kutatás célja és kérdései, hipotézisek

A kutatás célja a magyar anyanyelvi beszélők, illetve a magyart idegennyelvként tanuló külföldiek mentális lexikonában fellelhető szintagmatikus kapcsolatok feltérképezése. Az első kérdés az, milyen hasonlóságok és különbségek vannak a két csoport között a

mentális lexikon szintagmatikus kapcsolatainak számában, jellegében és erősségében. A második kérdés az, van-e összefüggés a mondatrészek mondattani struktúrában elfoglalt pozíciója és a mentális lexikon szintagmatikus kapcsolatai között.

A hipotézisek a következők: az anyanyelvi beszélők esetében a paradigmaticus kapcsolatok előfordulása domináns, míg a nyelvtanulók esetében előtérbe kerülnek a szintagmatikus kapcsolatok. Anyanyelvi első asszociációja a főnevek és a melléknevek esetében legtöbbször paradigmaticus, de az igék, igenevek, határozószók esetén gyakoribbak a szintagmatikus kapcsolatok. Nyelvtanulók esetében minden szófajhoz tartozó kapcsolat elsősorban szintagmatikus. A harmadik hipotézis: az igemódosító pozícióban helyet foglaló egység és az ige között szoros kapcsolat van, illetve az ige és az ige utáni pozíció a legdominánsabb a szintagmatikus kapcsolatok között, hiszen a magyar mondat központi szereplője az ige, és az ehhez kapcsolódó mondatrészek kitüntetett helyzetűek.

3. Kísérleti személyek, anyag, módszer

A vizsgálatban résztvevő 40 kísérleti személyt két csoportra lehet elkülöníteni. Az első csoport 20 és 30 év közötti magyar anyanyelvi beszélőkből áll. A 15 nő és 5 férfi mindegyike egyetemista vagy diplomás fiatal felnőtt, s mindannyian egynyelvűek. A második csoport tagjai külföldi felnőttek, akik Magyarországon magyart tanulnak idegen nyelvként. Egy részük már több éve él Magyarországon, mások rövidebb időre, tanulni jöttek ide. A kísérletben résztvevők életkora 20 és 57 év közé esik, 9 nő és 11 férfi vett részt a vizsgálatban. A nyelvtanulók különböző anyanyelvűek: a válaszadók között van arab, francia, holland, kínai, korai, mongol, török és vietnámi anyanyelvű.

A módszer a szabad, folyamatos szóasszociációs teszt egyik változata. Megadott magyar hívószavakra kellett asszociálni, legalább egy, legfeljebb öt magyar szót kellett írni. Az instrukció szerint olyan magyar szavakat kellett írni a hívószavakra, amelyeket az adott hívószó elsőként idéz fel a kísérleti személyekben. Nem hangzott el a szó definíciója, a válaszadók toldalékokkal ellátott szavakat is írhattak. A kísérleti személyek egy asszociációra harminc másodperc gondolkodási időt kaptak, az idő lejártakor a következő hívószóra kellett lépni.

A teszt kitöltése előtt a kísérlet vezetője felhívta a kísérleti személyek figyelmét arra, hogy próbálják mindig a megadott hívószót alapul venni, ne kapcsolják össze az egyes asszociációkat. Az anyanyelvi csoportban a legtöbben három, a külföldiek csoportjában legalább egy, legfeljebb három asszociációt írtak. Mindkét csoport esetében csupán az első válaszszó került a vizsgálati korpuszba. A hívószavakat Excel-táblázatokba írtam be, majd két csoportban elemeztem, először az anyanyelvi beszélők válaszait, majd a nyelvtanulók válaszait vizsgáltam. Az adatokat SPSS programmal² elemeztem, a gyakoriságot számoltam.

² Köszönet illeti bátyámat, Somos Márton, aki segített a program használatában.

A szavak kiválasztásának szempontjai a következők voltak: a szavak szófaja, mondatrészi szerepük, illetve a nyelvi szintnek való megfelelés. A szavak a magyar mint idegen nyelv tankönyvek³ szövegei, dialógusai, szólistái szerint a KER A2 szintjét (KER 2002) nem haladják meg, tehát viszonylag egyszerű, a hétköznapi kommunikáció során gyakran előforduló szavakról van szó. Az egyszerűbb szavak kiválasztásának célja az esetleges félreértés vagy nem-értés elkerülése volt. A 26 szavas listán főnevek, főnévi igenevek, igék, melléknevek, illetve határozószók kaptak helyet, melyek mondatrész-ként az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó és a jelző szerepét egyaránt betölthetik.

4. Eredmények

Az eredmények feldolgozása során a következőképpen jártam el. Három csoportba osztottam a hívószóra adott első válaszokat: paradigmátikus kapcsolatként értelmeztem a hiponim (*ablak – ajtó, olvas – ír*) és hiperonim (*virág – rózs/ibolya, egyetem – szeminárium*), szinonim (*néz – lát, egyetem – főiskola*), antonim (*könnyű – nehéz*), meronim (*iskola – osztályterem, tévé – távirányító*) kifejezéseket, a különböző morfológiai módosításokat (*iskola – iskolában, csinál – csinálni*), illetve az igekötős igéket (*ad – odaad*).

Szintagmatikus kapcsolatként írtam le a különböző szintagmaalkotó egységeket (*szépen – írni, alszik – mélyen, csinál – valamit*), kollokációkat (*pénz – keres, keres – az élet értelme*) és az összetett szavakat (*virág – virágbolt*). Ebbe a kategóriába kerültek a válaszok akkor is, ha a válaszszó nem volt toldalékkal ellátott, pedig a szintagmában így szerepelne grammatikailag helyesen (*vásárolni – zöldség, helyesen: vásárolni – zöldséget*). Az instrukcióban nem adtam meg a toldalékolással kapcsolatban semmilyen információt, így feltételezhető, hogy a kísérleti személyek többféle megoldással éltek. További érv emellett az eljárás mellett, hogy a hívószó sem volt raggal ellátott (*pénz*), és gyakran megjelent a *keres* válasz, amely a következő szintagmát/kollokációt eredményezte: *pénzt keres*.

Az asszociatív kategóriába kerültek a hasonló hangzás keltette asszociatív válaszok (*talál – tálal, megy – meggy, néz – méz, tévé – tevé*), illetve a véletlenszerű, egyénileg vagy kulturális háttérismerettel magyarázható válaszok (*szépen – Ernő, piros – farkas, ablak – zsiráf, alszik – kis Balázs, munka – május 1., tévé – kövér, vásárolni – vasárnap, keres – Titanic*). Ezekben a válaszokban megjelennek a személyes élmények, emlékek, érzelmek, különböző kulturspecifikus jelenségek (Piroska és a farkas, a munka ünnepe), általános emberi tapasztalatok, hírek (ha sokat ülünk a tévé előtt, kövérek leszünk; vasárnapi zárvatartás). Ebbe a kategóriába soroltam azokat a válaszokat, amelyek egy szemantikai mezőben vannak a hívószóval (*beteg – tea/láz/paplan*), de kapcsolatuk nem szintagmatikus, és nem paradigmátikus. Ezekben a válaszokban az a közös, hogy szemantikai kapcsolatuk van a hívószóval, ám nem lehetnek paradigmátikusak: nem képeznek szintagmát, kollokációt vagy összetett szót a hívószóval. A szintagmaalkotó

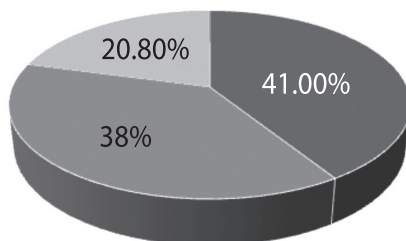
³ Erdős–Prileszky (1992), Szita–Pelcz (2013)

egységeket (*beszélni – idegen nyelv, vásárolni – zöldség*) a szintagmatikus relációk közé soroltam, még abban az esetben is, ha ebbe a kategóriába is beleillik (például a *vásárláshoz* kapcsolódik a *zöldség* termék). Ide kerültek a nyelvvel kapcsolatos pragmatikai információk is (*megy – vizontlátásra, érteni – nem hallom!, talál – Hol van a pénztárcám?, érteni – fogalmam sincs*).

Problematikus, hogy egyes válaszszavak paradigmaticus és szintagmatikus viszonyként is felfoghatóak, hiszen például a rész-egész viszony (meronímia) gyakran oka összetett szavak keletkezésének. (*virág – csokor*) Ebben az esetben kérdéses, hogy a kísérleti személy azért hívta le a válaszszót, mert az a hívószóval szemantikai, jelen esetben rész-egész viszonyt alkot, vagy azért, mert a *virágcsozor* szóösszetétel gyakran használt szó. Ezekben az esetekben kiindulópontként értelmeztem a rész-egész viszonyt, ezért ezeket a válaszokat a paradigmaticus kapcsolatok közé soroltam. A különböző mellékevek (*piros, könnyű*) esetében sem minden esetben világos, hogy mely kategóriába sorolható a hívószó és a válaszszó kapcsolata, hiszen egyes kapcsolatok értelmezhetők szintagmatikusként, például az alaptag szófaja szerint főnévi alárendeléseként (*piros – szín*), illetve paradigmaticus, hiperonim kifejezésként. Ebben az esetben hasonlóan jártam el, mint a rész-egész viszony és az összetett szó esetében.

4. 1. Anyanyelvi beszélők

Első lépésként az anyanyelvi beszélők válaszszavait vizsgáltam. Az első válaszszó mutatja a legszorosabb kapcsolatot a mentális lexikonban, ezért az első válaszok kerültek a vizsgálati korpuszba. Összesen 520 első válasz született, melyből 213 paradigmaticus, 198 szintagmatikus, 108 asszociatív, és 1 esetben nincs válasz. Az összes első válasz gyakoriságát a következő diagram szemlélteti.

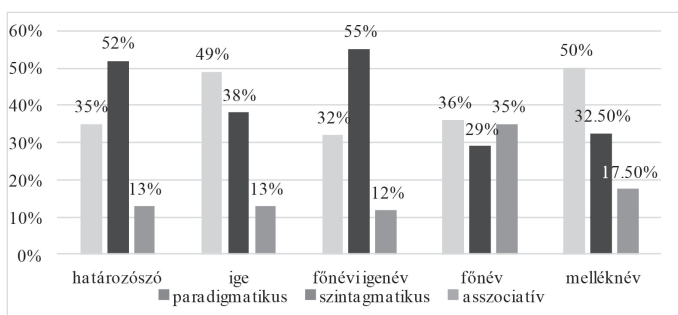

■ paradigmaticus ■ szintagmatikus ■ asszociatív

1. ábra. Kapcsolatok a mentális lexikonban anyanyelvi beszélők esetében

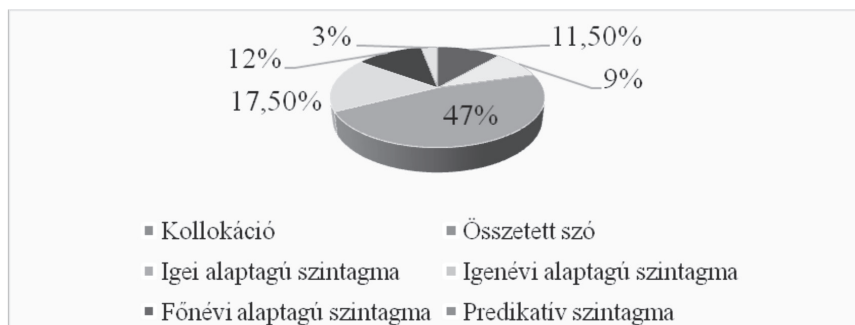
A mentális lexikonban a szemantikai alapú kapcsolatok dominálnak, ezt a vizsgálat is megmutatta, hiszen a paradigmaticus és az asszociatív kapcsolatok együtt 61,8%-ot, a szintagmatikus kapcsolatok pedig 38%-ot tesznek ki. Feltűnő a szintagmatikus kapcsolatok magas száma az anyanyelvi beszélőknél.

Ha egyes szavakat vizsgálunk, látható, hogy a szó szófaja, mondatrészi szerepe vagy más jellemzői befolyásolják, hogy a mentális lexikonban szintagmatikus, paradigmaticus vagy asszociatív a feltételezhető kapcsolat. A 26 hívószó tekintetében elkülönítettem a határozószókat (*szépen, gyorsan, betegen*), az igéket (*csinál, aszík, olvas*), a főnévi igeneveket (*érteni, beszélni, vásárolni*), a főneveket (*egyetem, tévé, iskola*), illetve a melléknéveket (*piros, könnyű*). A különböző szófajokhoz tartozó kapcsolatokat a következő grafikon szemlélteti. Látható, hogy a szintagmatikus kapcsolatok aránya a határozószók, illetve a főnévi igenevek esetében magasabb a paradigmaticus kapcsolatok arányánál. Főnevek esetében az asszociatív válaszok előfordulása megközelíti a paradigmaticus válaszok megjelenésének arányát.

2. ábra. Szófajokhoz tartozó kapcsolatok a mentális lexikonban anyanyelvi beszélők esetében

Következő lépésként a szintagmatikus kapcsolatokra fókuszálva fontos megvizsgálni, hogy összetett szavakról, kollokációkról vagy szintagmákról van-e szó. A három fő kategória mellett a szintagmákon belül megkülönböztethető igei, igenévi, főnévi, melléknévi, névmási és határozói alárendelés, illetve predikatív szintagma. Mellérendelő szintagmára az első asszociációk között nem volt példa, aránya a további asszociációk között is elenyésző volt. Összesen 195 szintagmatikus kapcsolatból 156 szintagma, 22 kollokáció, illetve 17 összetett szó. A kapcsolatok jellegét a következő diagram ismerteti.

3. ábra. Szintagmatikus kapcsolatok a mentális lexikonban anyanyelvi beszélők esetében

A szintagmatikus kapcsolatok között a leggyakoribbak a szintagmák, amelyek az első válaszszó tekintetében mindig alárendelő szintagmák, többségük igei alaptagú szintagma. Az összes szintagmatikus kapcsolat 47%-a igei alárendelés (*szépen ír, csinál valamit, tévét néz, mélyen alszik, gyorsan olvas*). Az eredmény alátámasztja azt a feltevést, hogy a legtöbb szintagmatikus asszociációnk központi szervezője az ige. Az összes szintagmatikus kapcsolat 17,5%-a igenévi (*kikapcsolni a tévét, gyorsan tanulni, érteni magyarul*), 12%-a főnévi (*piros alma, illatos virág, általános iskola, sok munka*), s csupán 3%-a predikatív (*Peti alszik, a tanár magyaráz*) szintagma. Melléknévi, névmási, illetve határozószói alaptagú szintagmát nem alkotott egyetlen válaszszó sem a hívószavakkal, az első asszociációk tekintetében.

A szintagmatikus kapcsolatok 11,5%-a kollokáció, amelyek besorolhatók egyes szintagmatikus csoportokba, ám a gyakori használat miatt új jelentést kaptak (*szépen süt a nap, keresi az élet értelmét, kincset keres, megnéz magának*). Az összetett szavak gyakorisága 9%, ezek a válaszszavak főnévi hívószavak mentén keletkeztek (*tanár – nő, virág – illat, virág – cserép, munka – munkaruha*).

Az igei, igenévi alaptagú szintagmák esetében érdemes megvizsgálni az alaptag (az ige vagy a főnévi igenév) és a hozzá kapcsolódó mondatrészek viszonyát. Az volt a feltételezés, hogy semleges mondatban az ige (vagy a főnévi igenév) és az előtte, illetve utána álló mondatrész szoros kapcsolata az asszociációk során megmutatkozik. E tekintetben a hívószavak közül az igék kerültek előtérbe (*csinál, alszik, olvas*), valamint a főnévi igenevek (*vásárolni, érteni*), illetve azok a szavak, amelyek mondatrészi szerepükben igemódosító pozícióba kerülhetnek (*szépen, gyorsan, betegen, tévét, könyvet*) vagy az ige után állhatnak. A besoroláskor a semleges mondat szórendje tekintendő kiindulópontnak.

Ismétlésekkel együtt összesen 146 igei (és igenévi) alárendelő szintagma szerepelt a válaszok között. A 146 alárendelő szintagma közül 105-nél találkozunk igemódosító + ige kapcsolódással (*szépen ír, feladatot csinál, tévét néz, mélyen alszik, regényt olvas, betegen fekszik, moziba megy, tanácsot ad, pénzt keres*), míg 40-nél ige + ige utáni mondatrész kapcsolattal (*csinál valamit, tanul az egyetemen, megy valahova, érteni egy szöveget, megnéz egy filmet, kinyitja az ablakot*). Csupán egy esetben figyelhető meg, hogy ige előtti mondatrész jelent meg az asszociáció során, amely nem tartozik az igemódosítók közé (*tud csinálni*). Az igemódosítók között megjelent a névelő nélküli tárgy (*ebédet csinál, tanácsot ad*), a névelő nélkül határozó (*moziba/iskolába megy*), illetve a mód- és állapothatározók (*gyorsan ír, szépen csinál, betegen fekszik*). Az ige utáni pozíciót gyakran a határozatlan vagy a határozott névelős tárgy foglalta el (*keresi az élet értelmét, megnéz egy filmet*).

Az egyes szavakra született válaszok gyakoriságát a következő táblázatok mutatják. A *vásárolni* hívószóra a leggyakoribb válaszok a *bolt*, a *ruha* és a *ruhát* válaszszavak, a *talál* hívószó pedig leggyakrabban paradigmatis kapcsolatot mutatott (*talál – keres*), s a különböző névelő nélküli tárgyak megjelenése is jellemző (*könyvet, párt, szerelmet, szerencsét, társat*).

	vásárolni	gyakoriság	százalék
érvé- nyes	alma	1	5,0
	bolt	6	30,0
	cipőt	1	5,0
	élelmiszer	1	5,0
	pénzköltés	1	5,0
	pláza	1	5,0
	ruha	5	25,0
	ruhát	2	10,0
	shopping	1	5,0
	venni	1	5,0
	Total	20	100,0

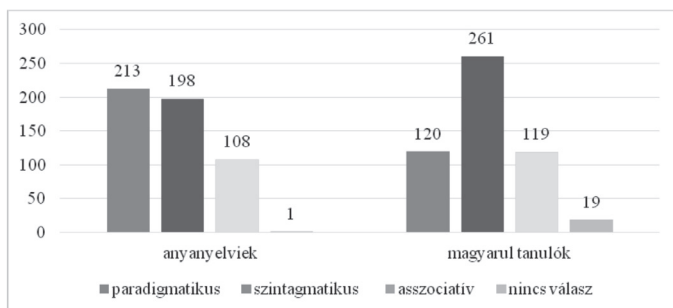
	talál	gyakoriság	százalék
érvé- nyes	felfed	1	5,0
	keres	10	50,0
	könyvet	1	5,0
	meglett	1	5,0
	megvan	1	5,0
	öröm	1	5,0
	pár	1	5,0
	szerelem	1	5,0
	szerencse	1	5,0
	tálal	1	5,0
	társat	1	5,0
	Total	20	100,0

4. ábra. Egyes hívószavakhoz tartozó válaszok gyakorisága anyanyelvi beszélők esetében

4. 2. Magyarul tanuló külföldiek

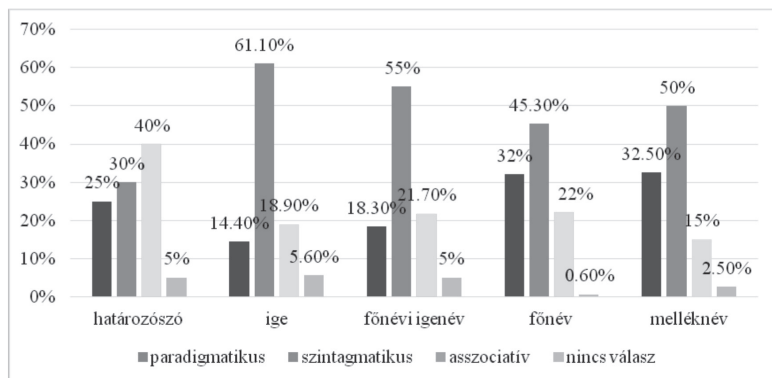
A magyarul tanuló külföldiek nyelvi szintje A2 és B2 szint között helyezkedik el. A legtöbb szót megértették, csupán néhány esetben fordult elő, hogy nem volt válasz, vagy a *Mit jelent?* kérdés szerepelt a válasz helyén. Hangzás alapú félreértés miatt kerültek a válaszok közé a következők: *megy – gyümölcs / piros / savanyú / sok / fa*. Ezeket kizártam a vizsgált válaszcikkek közül. A válaszokból látható, hogy a magyarul tanulókat a mód- és állapotátározókat sokszor rosszul értelmezték, a szó tövét vették figyelembe, például a *szépen* esetében úgy asszociáltak, mintha a hívószó a *szép* lett volna (*szépen – virág, ruha, kutya, kedves, élet, gyönyörű*). Többen viszont értették a szót, s a következő válaszok születtek (*szépen – kérem szépen, megcsinálni, beszél magyarul, jól*). Ezekben az esetekben egyénileg bíráltam el, hogy milyen kapcsolat feltételezhető a hívószó és a válaszcikkek között.

A magyarul tanulókat első válaszaik száma 520. 20 esetben nem érkezett válasz, a szintagmatikus kapcsolatok száma 261, a paradigmikus válaszcikkeké 120, az asszociatív kapcsolatoké pedig 119. Az anyanyelvi beszélők válaszaival összevetve látható, hogy a magyarul tanulókat mentális lexikonában a szintagmatikus kapcsolatok dominánsabbak, szignifikáns különbséget mutatnak az anyanyelvi beszélők válaszaikhoz képest. A magyarul tanulókat esetében a paradigmikus, illetve az asszociatív kapcsolatok száma kiegyenlítettnek mondható, míg az anyanyelvi beszélők esetében majdnem kétszer annyi paradigmikus kapcsolat figyelhető meg, mint asszociatív válasz.

5. ábra Kapcsolatok a mentális lexikonban anyanyelvi beszélők és magyarul tanulók esetében

A magyarul tanuló felnőttek esetében szintén érdemes megvizsgálni a hívószó szófaja és a válaszszó közötti kapcsolatot, feltenni a kérdést, hogy mely szófajok azok, amelyekre szintagmatikus válasz, s melyek azok, amelyekre paradigmaticus válasz érkezett. Anyanyelvi beszélők esetében a legtöbb szintagmatikus válasz a főnévi igenév szófajú hívószavakra érkezett, a második helyen a határozószók állnak, a harmadik helyen pedig az igék. A magyarul tanulók esetében a következő eredmények születtek.

6. ábra. Szófajokhoz tartozó kapcsolatok a mentális lexikonban magyarul tanulók esetében

Megfigyelhető, hogy a magyarul tanulók válaszai a legtöbb szófaj tekintetében dominánsan szintagmatikus kapcsolatot mutatnak a hívószóval, az igék, a főnévi igenevek, a főnevek és a melléknévek esetén is meghatározók a szintagmatikus viszonyok. A határozószók esetében a leggyakoribb válasz asszociatív volt, feltételezhetően azért, mert egyes határozószókat a külföldiek nem jól értelmeztek. A főnevek és a melléknévek esetében a paradigmaticus kapcsolatok aránya magas, a főnevekre adott válaszok 32,1%-a, a melléknévekre adott válaszok 32,5%-a paradigmaticus viszonyt mutat.

A szintagmatikus viszonyokat vizsgálva a szintagmák, összetett szavak, illetve kollokációk előfordulási aránya a következő: 216 szintagmatikus kapcsolatból 171 szintagmatikus

tagma, 25 kollokáció, illetve csupán 10 összetett szó. A 171 szintagma 49,5%-a igei, 16,7%-a főnévi, illetve 23%-a igenévi alárendelő szintagma. Mellérendelő szintagma az első válaszok között nem szerepelt. Az anyanyelvi beszélők eredményeivel összevetve megállapítható, hogy az igei alárendelések előfordulása mindkét csoportban domináns, s arányuk nagyon hasonló: az anyanyelvi csoportban a szintagmatikus kapcsolatok 47%-a, míg a nyelvtanulók csoportjában ezek 49,5%-a igei alaptagú szintagma. Az anyanyelvi csoportban az igenévi alárendelés áll a második helyen 17,3%-kal, és a főnévi alárendelés a harmadik helyen, 12%-kal, míg a nyelvtanulók esetében gyakrabban fordultak elő főnévi alárendelő szintagmák (16,7%), s a harmadik helyen találhatók az igenévi alárendelések (13%). A kollokációk előfordulási aránya szinte azonos, az anyanyelviéknél 11,5%, a magyarul tanulóknál 11,6%. Összetett szavak a nyelvtanulók válaszaiban ritkábban jelentek meg, előfordulásuk csupán 4,6%-os, míg az anyanyelvi csoportban 9%.

Külföldiek esetében az igei és igenévi alárendelő szintagmákat vizsgálva szintén az igemódosító pozíció kitöltése dominál: az igei csoport 56,8%-a igemódosító+ige kapcsolatot (*szépen beszél magyarul, kávéét csinál, egyetemre jár, tévét néz, rosszul alszik*), s 26,4%-a ige+ige utáni mondatrész kapcsolatot mutat (*megnéz egy képet, kinyitja az ablakot*). Az igei és igenévi alárendelő szintagmák 16%-a ige előtt és ige után is állhat, attól függően, hogy határozott vagy határozatlan névelőt kap a tárgy, illetve a határozatlan névelős tárgy pozíciója ingadozik (*egy könyvet keres / keres egy könyvet / keresi a könyvet*). Több olyan eset van, amikor a mondatrész az ige előtt vagy az ige után is állhat, mint például a szabad határozók esetében (*alszik az ágyban / az ágyban alszik*). Az adatokat többféleképpen is lehet értelmezni, hiszen a válaszadók legtöbbször egyáltalán nem használtak névelőt. Mégis a legszorosabb kapcsolat az igemódosító+ige-kapcsolat, hiszen a szemantikai közelség a mondatnyi struktúrák szerkezetében is megmutatkozik. Összességében megállapítható, hogy az igemódosító és az ige mutatja a legerősebb igei szintagmatikus kapcsolatot az anyanyelvi és a magyarul tanuló felnőttek válaszaiban is.

5. Következtetések

A kutatás eredményei bebizonyították, hogy az anyanyelvi beszélők és a nyelvtanulók a szóasszociációs vizsgálat során nem azonos stratégiát követnek. A magyar anyanyelvi felnőtt beszélők mentális lexikonában a paradigmatis kapcsolatok dominálnak, még magyarul tanuló külföldiek esetében a szintagmatikus kapcsolatok fordulnak elő nagyobb arányban. Ez azt jelenti, hogy a nyelvtanulás során legtöbbször szintagmákat, kollokációkat, összetett szavakat tanulnak meg, s ezek képezik a szavak közötti legerősebb kapcsolatot a mentális lexikonban. Érdekes a különböző nyelvi szinteken tovább vizsgálni a szintagmatikus kapcsolatok előfordulását, megfigyelni, hogy a nyelvtanulóknál bekövetkezik-e a szintagmatikus-paradigmatikus váltás, és amennyiben igen, a nyelvtanulás mely szakaszában.

Az anyanyelvi beszélők esetében a kutatás a szakirodalom megállapításait tükrözi, viszont a nyelvtanulók esetében sokkal több szintagmatikus kapcsolatot mutat a kísérlet, mint a szakirodalomban a kétnyelvű személyek esetében. Ennek oka lehet az, hogy a szintagmatikus kapcsolatok csoportjába olyan elemek is bekerültek, amelyek a korábbi kutatásokba nem. A kutatás végeztével megállapítható, hogy a szintagmatikus-paradigmatikus-asszociatív kategóriákba való besorolás nem elég egyértelmű, hiszen egyes elemeknél problematikus, hogy milyen kapcsolatként értelmezi a kutató. A nyelvtanítás szempontjából azonban érdemes a több kategóriába is besorolható kapcsolatokat szintagmatikusként értelmezni, hiszen a nyelvtanuló a szókapcsolatokat gyakran használja a beszéd során.

Az első hipotézis teljesült, tudniillik az anyanyelvi mentális lexikonában fellelhető kapcsolatok többsége valóban paradigmaticus viszonyt mutat, míg a nyelvtanulóké szintagmatikus kapcsolatot. Az anyanyelvi válaszokban mindez úgy mutatkozik meg a különbség, hogy a paradigmaticus és az asszociatív kapcsolatok összege domináns a szintagmatikus kapcsolatokéhoz képest. Valószínűleg a többféle értelmezési lehetőség következtében született magas számú asszociatív kapcsolat.

A második hipotézis a különböző szófajokhoz tartozó kapcsolatokra vonatkozott. A hipotézis részben teljesült: az anyanyelviéknél a főnevekre és a mellénevekre a legnagyobb arányban paradigmaticus válasz érkezett, ám ugyanez elmondható az igeikről is. A határozószókra és a főnévi igenevekre adott válaszok nagyobb arányban szintagmatikus válaszok voltak. A magyarul tanuló külföldiek esetében az egyes szófajokra adott válaszok mindegyike szintagmatikus dominanciát mutat, kivéve a határozószókat, ez azonban valószínűleg a szavak félreértéséből adódott. Anyanyelvi esetében feltehetőleg azért született több szintagmatikus válasz a határozószói hívószavakra, mert a vizsgálati korpuszban mód- és állapothatározók jelentek meg, amelyek gyakran veszik fel az igemódosító pozíciót a magyar mondatban.

A harmadik hipotézis teljesült: mindkét csoportban a szintagmatikus kapcsolatok közül az igei alaptagú alárendelő szintagmák voltak többségben, tehát a magyar mondat központi eleme, az ige az asszociációk tekintetében is szervező egységként értelmezhető. A kutatás megmutatta, hogy az ige és a mellette álló mondatrész kapcsolatai közül az igemódosító+ige kapcsolat a legdominánsabb.

A kutatás végén a következő tapasztalatok foglalhatóak össze. A szintagmatikus, a paradigmaticus, illetve az asszociatív kategóriák nem elég egyértelműek a besorolás-kor. A kategóriák kijelölését a kutatási cél jellegének kell meghatározni. A vizsgálat megmutatta, hogy a nyelvtanulók mentális lexikonában a szintagmatikus kapcsolatok a legerősebbek. Érdemes további vizsgálatok során a szintagmatikus – nem szintagmatikus kategóriapárt alkalmazni, így elkerülhető, hogy egy hívószó-válaszszó kapcsolat több kategóriába is besorolható legyen.

A nyelvtanulás során kitüntetett szerepe van a különböző szó szerkezetek: szintagmák, a kollokációk és az összetett szavak megismerésének, a szavak nem önmagukban, hanem szerkezetekben, egységekben való tanításának. A magyart idegen nyelvként tanító tanároknak hasznos információul szolgálhatnak a különböző szófajokhoz vagy

mondatrészekhez kapcsolódó egységek jellege, az ige előtti és utáni pozíciók domináns szerepe a magyarul tanulók szintagmaalkotásában. Így a szókincstanítás összekapcsolhatóvá válna a szórend tanításával, amely még ma is a magyar mint idegen nyelv tanításának problematikus területe.

Források

- Erdős József – Prileszky Csilla 1992. *Halló, itt Magyarország!* I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK 1. kötet. Magyar nyelvkönyv A1–A2*. Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Pécs.

Irodalom

- Aitchinson, Jean 2003. *Words in the mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Blackwell, Oxford Uk.–Cambridge USA.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 1998. Szókeresés a mentális lexikonban. *Magyar Nyelvőr* 122/2: 189–201.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kajdi Alexandra 2014. A rövidtávú memóriával kapcsolatos kérdések magyar anyanyelvi beszélők és a magyart idegen nyelvként tanuló fiatal felnőttek esetében. *Hungarológiai Évkönyv* 15/1: 30–40.
- Keszler Borbála (szerk.): 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kovács László 2009. A mentális lexikon megismerésének szerepe a szókincs oktatásában. *NyelvInfo* 1: 14–21.
- Kovács László 2013. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Közös Európai Referenciakeret 2002. http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp [2015. június 11.]
- Lengyel Zsolt 1997. *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. Veszprém.
- Lengyel Zsolt 2008. *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája* I. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel Zsolt 2009. Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája: új perspektívák. *Tanulmányok a mentális lexikonról. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 92. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Marthy Annamária 2010. Szóasszociációs vizsgálatok a Semmelweis Egyetem külföldi diákjainak körében. *THL2* 1–2.
- Meara, Paul 1983. *Word Associations in a Foreign Language*. <http://www.lognostics.co.uk/vlibrary/meara1983.pdf> [2015. június 11.]

Nádor Orsolya 2013. „Magyar” a magyar és a nem-magyar mentális lexikonban. Egy szóasszociációs vizsgálat tapasztalatai. *THL2* 1–2: 42–54.

Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Balassi Kiadó, Budapest.

Szili Katalin 2005. *Vezérkönyv a magyar grammatikai tanításához (a magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.

A szóasszociációs kérdőív

Nem: Férfi/Nő

Életkor:

Anyanyelv:

Egynyelvű/kétnyelvű vagyok

Mi jut eszébe a következő szavakról? Írjon legfeljebb öt asszociációt olyan sorrendben, ahogy eszébe jutott! Minden szónál 30 másodperc áll rendelkezésére.

szépen:

csinál:

egyetem:

piros:

tévé:

alszik:

gyorsan:

olvas:

beteg:

megy:

virág:

érteni:

tanár:

megnéz:

ad:

keres:

könnyű:

néz:

iskola:

ablak:

könyv:

beszélni:

talál:

vásárolni:

munka:

pénz: